

YANGI O'ZBEKISTONDA ELEKTR ENERGIYASI TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR

Ismoilov Solijon Isrolijon o'g'li

Farg'ona davlat texnika universiteti

Energetika muhandislik fakulteti 38-25 guruh talabasi

Ilmiy rahbar: I.R.Teshabayeva

Ijtimoiy fanlar va sport kafedrası dotsenti Tarix fanlar falsafa doktori (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20142662>

Annotatsiya: 2017-yildan boshlab O'zbekiston elektr energiyasi sohasida keng qamrovli islohotlarni amalga oshirmoqda. Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston kontseptsiyasi doirasida qonunchilik, tarkibiy va institutsional o'zgarishlar tizimli tahlil qilingan. Tadqiqot to'rt asosiy yo'nalishni o'rganadi: (1) Uzbekenergo davlat korporatsiyasini vertikal tarqatish; (2) ulgurji elektr energiyasi bozori va raqobatbardosh tarif mexanizmlarini joriy etish; (3) 2030-yilga qadar 25 GVt qayta tiklanadigan energiya quvvatiga erishish maqsadidagi strategiya; (4) davlat-xususiy sheriklik orqali xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilish. Olingan natijalarga ko'ra, O'zbekiston tarkibiy jihatdan sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, tartibga solish salohiyati, kross-subsidiyalarni bartaraf etish, tarmoq infratuzilmasini modernizatsiya qilish va Markaziy Osiyo energetika tizimi (MOET) bilan integratsiya sohasida muhim muammolar saqlanib qolmoqda.

Kalit so'zlar: elektr energiyasi sohasi islohoti, O'zbekiston energetika siyosati, bozorni liberallashtirish, qayta tiklanadigan energiya, Markaziy Osiyo, Uzbekenergo, energetika o'tishi, davlat-xususiy sheriklik

KIRISH

Jahon energetika sektori decarbonizatsiya, raqamlashtirish va markazlashtirishni bekor qilish kabi uchta strategik omil — "3D paradigmasi" (Helm, 2014; Pollitt, 2019) ta'sirida misli ko'rilmagan tarkibiy o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu global kontekstda postsovet davlatlari ayniqsa murakkab vaziyatga duch kelmoqda: meros bo'lib qolgan infratuzilma kamchiliklari, markaziy rejalashtirishning institutsional og'irligi hamda o'sib borayotgan energiya talabini qondirish va iqlim majburiyatlarini bajarish o'rtasidagi ikki tomonlama bosim.

O'zbekiston bu jihatdan juda muhim tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. Taxminan 37 million nafar aholisi va 2017–2023 yillarda yillik o'rtacha 5,8% YaIM o'sish sur'ati bilan (Jahon banki, 2024) O'zbekiston elektr energiyasi tizimiga tobora ortib borayotgan bosimga duch kelmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev boshchiligida boshlanishidan oldin soha yagona davlat mulki — Uzbekenergoga to'liq tegishli bo'lib, keng tarqalgan kross-subsidiyalar, qiymatni qoplamaydigan tariflar, uzatish va taqsimlash yo'qotishlari (18–22% atrofida) hamda xususiy sektorn ishtirokining deyarli yo'qligi bilan ajralib turardi. 2017-yil 22-maydagi UP-5285-sonli Prezident Farmoni va keyinchalik "Harakatlar strategiyasi 2017–2021" hamda "O'zbekiston 2030" strategiyalari orqali shakllantirilgan islohot dasturi davlatning energetika iqtisodiyotidagi rolini tubdan qayta belgilashni nazarda tutadi. Ushbu maqola mazkur islohotlar shunchaki texnokratik tuzatishlar emas, balki muhim infratuzilmaning bozor asosida boshqarilishiga qaratilgan paradigmal o'zgarish ekanligini asoslaydi.

2019–2021 yillardagi bir qancha Prezident farmonlari orqali e'lon qilingan Uzbekenergoni qayta tuzish islohot dasturining markaziy qismini tashkil etadi. Qo'llanilgan yondashuv funktsional tarqatish modelini nazarda tutadi — bu elektr ishlab chiqarish, uzatish (O'zbekiston milliy elektr tarmog'i, OMT) va mintaqaviy taqsimlash (o'nta mintaqaviy distribyutor kompaniya) uchun alohida yuridik shaxslar tuzilganda davlat barcha sub'ektlarda aksiyadorlik nazoratini saqlab qoladi.

2022-yilga kelib Uzbekenergoning sobiq aktivlaridan o'n to'rtta ishlab chiqarish kompaniyasi tashkil etildi, bu raqobatli ulgurji bozor uchun tashkiliy zaminni yaratdi. Bir vaqtning o'zida Milliy energetika tartibga solish komissiyasi (METK) tariflarni belgilash, litsenziyalash va bozorni nazorat qilish bo'yicha vakolatlarga ega mustaqil tartibga soluvchi organ sifatida tashkil etildi.

2020-yil oktabrdagi PP-4853-sonli Prezident Qarori ulgurji elektr energiyasi bozori uchun huquqiy bazani belgilab berdi, raqobatli savdo boshlash sanasi esa 2024-yil deb belgilandi. Bozor dizayni ikki tomonlama shartnoma mexanizmlari bilan to'ldirilgan bir kunlik bozorni ko'zda tutadi. 2018–2023 yillarda uy xo'jaliklariga elektr energiyasi tariflarining yiliga taxminan 12–15% nominal o'sishi kross-subsidiyalarni bosqichma-bosqich bartaraf etish siyosatining bir qismi sifatida amalga oshirildi.

"Yangi O'zbekiston" energetika strategiyasi (2022) va keyingi me'yoriy hujjatlar 2030-yilga qadar 25 GVt qayta tiklanadigan quvvatga erishish maqsadini — joriy umumiy o'rnatilgan quvvatning taxminan ikki barobarini — belgilab berdi. Bu maqsad 12 GVt quyosh fotoelektr, 5 GVt shamol, 1,9 GVt gidroelektr kengaytirishi va qo'llab-quvvatlovchi batareya saqlash infratuzilmasini qamrab oladi.

Xususiy investitsiyalarni jalb etishning asosiy vositasi raqobatli tender mexanizmi bo'lib, quvvat sotib olish shartnomalari (QSS) uning asosini tashkil etadi. 2020–2023 yillarda o'tkazilgan xalqaro tenderlar ACWA Power, Masdar, TotalEnergies kabi yirik global ishlab chiqaruvchilarning ishtirokini ta'minladi va 4,8 GVtdan ortiq yangi qayta

tiklanadigan quvvat uchun — MWt boshiga 17,8–26,9 dollar oralig'ida — shartnomalar imzolandi.

Islohot dasturiga investitsiyalarni jalb etishning keng qamrovli tizimi hamroh bo'ldi. 2023-yil oxiriga kelib imzolangan majburiyatlar 5,2 milliard dollardan oshdi. Bu majburiyatlar orasida Osiyo taraqqiyot banki (1,1 mlrd dollar), Jahon banki (750 mln dollar), Yevropa taraqqiyot va tiklanish banki (600 mln dollar), Islom taraqqiyot banki (450 mln dollar) hamda BAA, Xitoy, Janubiy Koreya va Fransiyaning ikki tomonlama majburiyatlari mavjud.

Mavjud ma'lumotlar bir qancha muhim kuzatishlarga imkon beradi. O'rnatilgan umumiy quvvat 2016-yildagi 12,9 GVtdan 2023-yil oxiriga kelib taxminan 14,1 GVtga oshdi; qayta tiklanadigan energiyaning ulushi 14,7% dan taxminan 22,5% ga ko'tarildi. Qurilayotgan yoki rivojlangan bosqichdagi loyihalar — taxminan 7,2 GVt quvvatni ifodalovchi — yaqin kelajakda tezlashish imkoniyatini taklif etadi.

Taqsimlash tarmoqlaridagi texnik va tijorat yo'qotishlar 2017-yildagi taxminiy 21,3% dan 2023-yilda 17,8% ga tushdi. Elektr energiyasi ishlab chiqarish 2023-yilda 71,4 TVt-soatni tashkil etdi, 2017-yildagi 64,2 TVt-soatga nisbatan 11,2% ko'p. O'rtacha uy xo'jaligi tarifi 2017-yilda 248 so'm/kVt-soatdan 2023-yilda taxminan 580 so'm/kVt-soatga oshdi — nominal jihatdan 134% o'sish, ammo narxlarni to'liq qoplash uchun hali ham yetarli emas.

1-jadval. O'zbekiston elektr energiyasi sohasi asosiy ko'rsatkichlari (2017–2023)

Ko'rsatkich	2017	2023
O'rnatilgan quvvat (GVt)	12,9	14,1
QTE ulushi (%)	14,7%	22,5%
Tarmoq yo'qotishlari (%)	21,3%	17,8%
Ishlab chiqarish (TVt-soat)	64,2	71,4
Tarif (so'm/kVt-soat)	248	580

XTI (mlrd dollar, jami)	—	5,2+
-------------------------	---	------

Yuqorida qayd etilgan sezilarli yutuqlarga qaramay, islohot dasturi bir qancha tarkibiy muammolarga duch kelmoqda. Tartibga solish salohiyati va mustaqilligi masalasi eng muhim muammo hisoblanadi. METK islohot davriga nisbatan institutsional jihatdan yangi bo'lsa-da, uning faoliyat samaradorligi texnik ekspertiza, byudjet muxtoriyati va siyosiy aralashuvdan himoya qilinish jihatidan cheklangan — bu kamchiliklar Energiya xartiyasi Sekretariati va Xalqaro energetika agentligi (XEA, 2022) baholashlarida qayd etilgan.

Tarif islohoti ijtimoiy jihatdan ikkinchi muhim muammodir. Hukumat maqsadli ijtimoiy himoya mexanizmlarini joriy etgan bo'lsa-da — taxminan 1,2 million uy xo'jaligini qamrab oluvchi energetika yordami dasturi — bu dasturlarning yetarliligi va ma'muriy samaradorligi bahslidir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, subsidiyalarni bartaraf etishning siyosiy iqtisodiyoti shaffof maqsadlilik, to'siq mexanizmlari va qo'shimcha daromad qo'llab-quvvatlashi bilan muvaffaqiyatli boshqariladi.

Tarmoq infratuzilmasini modernizatsiya qilish uchinchi muhim muammoni ifodalaydi. Ko'p jihatdan 1960–1980-yillarda o'rnatilgan uzatish va taqsimlash infratuzilmasi keyingi o'n yil ichida katta hajmdagi qayta tiklanadigan energiyani tizimga ulash uchun 8–12 mlrd dollar investitsiya talab etadi. Joriy investitsiya sur'atlari ushbu talabdan ancha past.

Nihoyat, 2009-yilda Qirg'iziston va Tojikiston bilan gidroenergetika va suv resurslari bo'yicha nizolar tufayli O'zbekiston tark etgan Markaziy Osiyo elektr energetika tizimi (MOET) bilan qayta integratsiya qilish istiqboli geosiyosiy jihatdan murakkab bo'lib qolmoqda. Mintaqaviy elektr energiyasi savdosi sezilarli samaradorlik foydalarini ta'minlaydi va o'zgaruvchan qayta tiklanadigan energiyaning balanslash talablarini qondirishga yordam berishi mumkin, biroq bu davom etayotgan suv-energiya muammolarini hal etishni talab etadi.

XULOSA VA SIYOSIY TAVSIYALAR

Ushbu maqolada 2017-yildan beri O'zbekistondagi elektr energiyasi sohasi islohotlarining arxitekturasi, borishi va muammolari tahlil qilindi. Tahlil bir qancha asosiy xulosalarga olib keladi.

Birinchidan, O'zbekiston islohot dasturi bosqichma-bosqich tuzatishdan ko'ra chinakam tarkibiy o'zgarishni ifodalaydi: tarqatish, bozorni joriy etish, qayta tiklanadigan energiyani rivojlantirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish siqilgan vaqt ichida amalga oshirilmoqda. Institutsional innovatsiyalar — mustaqil tartibga solish, raqobatli tenderlar, bozorga asoslangan QSSlar — sohaning boshqaruv arxitekturasi barqaror o'zgarishlarni ifodalaydi.

Ikkinchidan, miqdoriy natijalar, ijobiy bo'lsa-da, sovet davrida qurilgan energetika tizimini o'zgartirishning tarkibiy qiyinchiligini aks ettiradi. Quvvatni kengaytirish, yo'qotishlarni kamaytirish va tariflarni moslashtirish sohasidagi yutuqlar aniq, lekin belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan sur'atdan past.

Uchinchidan, islohot yo'nalishi o'xshash kontekstlar uchun ko'chiriladigan saboqlarni o'z ichiga oladi: tartibga solish tuzilmasi va bozorni loyihalash — raqobatbardosh investitsiya mexanizmlari uchun zaruriy shart, ko'p tomonlama moliyalashtirish investitsiyalar bo'shlig'ini qoplashda juda muhim, va tarmoq modernizatsiyasiga sarmoya qo'yish qayta tiklanadigan energiyani integratsiya qilish uchun oldindan talab qilinadigan shart-sharoit.

O'zbekistonning siyosat ishlab chiqaruvchilariga tavsiyalar: (i) maqsadli texnik yordam va byudjet muxtoriyati orqali METKning tartibga solish salohiyatini tezlashtirish; (ii) tegishli ijtimoiy himoyani kuchaytirish bilan kross-subsidiyalarni bartaraf etish uchun vaqt chegaralangan, shaffof yo'l xaritasini ishlab chiqish; (iii) tarmoq infratuzilmasiga investitsiyani qayta tiklanadigan energiyani integratsiya qilishning zaruriy sharti sifatida ustuvor qilish; (iv) o'rta muddatli strategik maqsad sifatida MOET bilan qayta integratsiya shartlari bo'yicha mintaqaviy hamkorlar bilan faol muzokaralar olib borish.

ADABIYOTLAR

1. Osiyo taraqqiyot banki (ADB). (2019). O'zbekiston energetika sohasi baholash, strategiya va yo'l xaritasi. Manila: ADB.
2. Helm, D. (2014). Energetika va iqlim siyosati uchun evropa tizimi. *Energy Policy*, 64, 29–35.
3. Xalqaro energetika agentligi (XEA). (2022). O'zbekiston energetika siyosatini ko'rib chiqish. Parij: XEA/OECD.
4. Jamasb, T., & Pollitt, M. (2005). Yevropa Ittifoqida elektr energiyasi bozori islohoti: liberallashtirish va integratsiya yo'lidagi taraqqiyotni ko'rib chiqish. *Energy Journal*, 26 (maxsus son), 11–41.
5. Jahon banki. (2024). O'zbekiston iqtisodiy yangilanishi: Global bo'ronlar fonida o'sishni davom ettirish. Vashington, D.C.: Jahon banki.
6. Newbery, D. M. (2002). Tarmoq kommunal xizmatlarini xususiylashtirish, qayta tuzilish va tartibga solish. Kembrij, MA: MIT Press.
7. O'zbekiston Respublikasi. (2017). Yoqilg'i-energetika majmuasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida UP-5285-sonli Prezident farmoni. Toshkent: Rasmiy nashr.
8. O'zbekiston Respublikasi. (2022). Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022–2026. Toshkent: Rasmiy nashr.

9. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2023). Yoqilg'i-energetika majmuasi statistik to'plami. Toshkent: Energetika vazirligi.

